

ОД КУЋНОГ ДВОРИШТА ДО ХАМАМА, СЕДЕФЛИ НАНУЛЕ

Апстракт: *Седефли нануле*, дрвене, високе папуче, богатог украса, са две потпетице, карактеристичне су за читаво подручје Отоманског царства. Сматрају се делом женског грађанског костима XIX века у срединама које су прихватиле оријентални начин живота. Својом висином и богатством украса одражавале су друштвени статус власнице. Ношење нанула се првенствено везивало за обичај одласка у хамам (турско купатило), где су их носиле жене, као и мушкарци и деца. Сасвим је извесно да су нануле имале улогу и у још неким обичајима изван купатила. Једноставнији примерци високих нанула, знатно нижих и често без или са скромним украсом, били су део свакодневног костима сиромашних слојева и ношени су у кући и око ње, у дворишту као и на улици. Сачувани примерци високих нанула нису старији од XIX века, али се по ликовним изворима употреба нанула може пратити уназад до XVI века.

Кључне речи: нануле, обућа, грађански женски костим, XIX век, оријентална градска култура, Балкан, Блиски исток, Отоманско царство

Седефли или високе нануле о којима ће овде бити реч, разликују се од оног што данас познајемо као нануле. Веома необичног облика, можда највише налик мосту, нануле су врста дрвене обуће са платформом. Свака нанула у пару била је израђена од једног комада дрвета са две потпетице исте висине, док је висина самих нанула варијала, од сасвим ниских до изузетно високих.¹ Предња потпетица је најчешће трапезастог облика и постављена је попречно у равни са траком која држи ногу, а у зависности од висине, краци трапеца могу бити равни или закривљени. Задња „права“ потпетица, често понавља изглед предње или може имати неки од облика какве и данас виђамо на женској обући.

Нануле су најчешће биле богато украшене техникама инкрустације и интарзије, а сачувани су и

примерци у потпуности оплаћени, укључујући и кожну траку која држи стопало, сребрним лимом на коме је орнаментални украс изведен искуцавањем. Веома ретко, нануле су украшаване и бојом, осликавањем² или бојењем читаве површине.³ Осим раскошне обраде свих видљивих дрвених површина, на нанулама су често били аплицирани и украси у виду кићанки или трепетљика, док је кожна трака која држи стопало најчешће прекривена скупоценим текстилом и богато украшена везом. Док су данас скоро сасвим заборављене, у прошлости су ове нануле носиле богате муслиманке у хамаму и у свечаним приликама, као и православне жене из богатих породица које су прихватиле оријентални начин живота и облачења.⁴

Нануле као свакодневна обућа обичног света, задржале су необичан облик, биле су нешто мање висине, потпуно без украса или са сасвим скромним.

То је изразито оријентална врста обуће необичног изгледа и богате декорације, карактеристична за читаво подручје некадашњег Отоманског царства.

Отоманско царство и костим

Отоманско царство у свом вишевековном трајању је већим делом обухватало територије Мале Азије, Блиског истока, Северне Африке и југоисточне Европе. Територију царства, која се протезала на три континента, насељавало је шаренолико становништво. Различите народе, којима нису били заједнички ни језик ни религија повезивало је, бар што се тиче градских средина, прихватање оријенталног начина живота (култура становања), а тако и начина одевања.⁵

*Милица Тадић, историчар уметности, Београд

¹Пар нанула који се чува у Етнографском музеју, инв. бр. 23051, висок је само 4 cm, а у литератури се спомињу и примерци чија је висина прелазила 26 cm.

²По документацији Музеја у Приштини, нануле под инв. бр. 1223 украшене су осликавањем у сребрној и златној боји. Захваљујући љубазности колегинице Мине Дармановић, кустоса музеја из Приштине, имала сам прилику да прегледам документацију о шест пари нанула из овог музеја.

³Нануле из Етнографског музеја, инв. бр. 9129, обојене су у црвено.

Желим да захвалим кустосима Етнографског музеја, Вери Шарац-Момчиловић и Вјери Медић, ради консултација и на томе што су ми омогућиле да прегледам предмете из колекција Етнографског музеја.

⁴В. Шарац-Момчиловић, *Обућа у Србији*, Етнографски музеј у Београду, Београд 1996, 55.

⁵Један пар нанула који се чува у Етнографском музеју (ЕМ, инв. бр. 9152) обликом и декорацијом скоро потпуно одговара цртежу нануле који је обележен као нанула из Либана, а који се може видети на интернет адреси <http://www.cortina.be/cal/calendars.htm> (календар за 2000, месец мај). Није познато где је израђен пар из Етнографског музеја, као ни нанула са цртежа. Да ли су можда дело мајстора једне исте радионице, или су при њиховој изради користили исти предложак, није познато. Оно што јесте сигурно, то је да су настале у оквиру истог културног простора, који је покривала територија Отоманског царства.

Градска ношња, у деловима Балкана који су Отомани окупирали током XIX века, била је под снажним оријенталним утицајем. Цариград, престоница царства, био је центар моде Истока. Царске радионице стварале су моду, ту у престоници где су се сливали утицаји са различитих страна.

У оквиру недавно одржане изложбе, посвећене отоманској традицији купања и уређивања косе, у Топкапи музеју у Истанбулу био је изложен пар нанула, који је припадао неком од чланова царске породице.⁶ Сви предмети са ове изложбе настали су у периоду од XVI до XX века, као производи царских радионица или европских мајстора који су радили за двор. Предмети, израђени у овим радионицама или они који су настали по њиховом узору, стизали су путем трговине или поклона и до најудаљенијих крајева Царства.⁷ О томе да су одевни предмети стизали са једног краја царства на друго, сведочи и пар нанула из Музеја у Приштини (инв. бр. 1673). По стручној документацији Музеја, овај пар је купљен у Гњилану, на Косову и Метохији, а по наводима власника поклон је из Арабије.⁸

Током историје, у више наврата, Турци су доносили различите законске одредбе о одевању. Циљ тих одредби је био стварање јасно видљиве разлике између муслиманског становништва и раје (немуслиманског становништва). Како су се те забране првенствено односиле на употребу одређених материјала, боја и богатства украса, облици одевних предмета су дуго остајали исти. Украс на немуслиманској одећи постајао је све раскошнији, посебно у време опадања турске моћи, а мотиви украшавања су оно што је давало национална обележја наизглед истоветним одевним предметима.

Грађански женски костим XIX век

Током целог XIX века, упркос постепеном повлачењу Отоманског царства са европских територија, као и све јачих утицаја западњачке моде, женски грађански костим на подручју Балкана је имао одлике оријенталне, турске ношње.

Главне делове женског костима чиниле су: кошуља широких рукава, украшена везом, златом, свилом или памуком и антерија са рукавима, напред дубоко усечена, дугачка до чланака. Око струка се носио шарени свилени појас, који је спреда имао две велике

металне копче, пафте, украшене драгим камењем. Преко тога, зими се носила дуга, широка, спреда дубоко расечена хаљина, са или без рукава и бунда, дубе. Лети се носило до појаса кратко спреда расечено либаде, или ћурче. На ногама димлије или шалваре, чарапе и папуче. На глави фес са плавом, свиленом кићанком. Имућније жене су носиле фес покривен дукатима или извезен бисером или златом (тепелук). Око феса се обавијала уска свилена марама, бареш. Обавезан део костима био је и накит – најчешће низови дуката и бисера.⁹

Највећи број података као и извора за проучавање градског костима у Србији XIX века односи се на узак круг имућних људи блиских кнезу Милошу, као и на саме чланове породице кнеза Милоша и кнегиње Љубице. Обућа као део градског костима XIX века никада није била посебно проучавана. На портретима и фотографијама припадника највиших слојева београдског друштва, који су најчешћи ликовни извори, обућа је изостављена или скривена одећом.

У описима женског грађанског костима XIX века, пре прихватња западњачког начина облачења, као карактеристична обућа помињу се најчешће папуче.

Врста дрвених папуча – *нануле* називају се још и: *налуле*, *налуне*, *нахлуне*. Назив *нануле* је пренет у наш језик преко турског облика *nalın*. Реч је арапског порекла *n'aleyın* (двојина од *nal*) и означава обућу, посебно дрвену.¹⁰

Када и где су *нануле* почеле да се носе није познато. У неким нашим крајевима једноставније варијанте *нанула* биле су у употреби све до 50-тих година XX века.¹¹ Иако се сматрају женском обућом, *нануле* су носили и мушкарци, као и деца. То је обућа намењена затвореном простору – хамаму (турском купатилу), али и обућа за двориште, односно улицу.¹² Употреба *нанула* се везује за оријентални изглед насеља и стрме калдрисане улице, низ које се често сливала вода. Основна намена *нанула*, по свему судећи, била је да заштите стопала од влаге и различитих нечистоћа.

Оријентални начин становања, просторије застрте бројним тепесима и ћилимима као и одсуство европског намештаја (столица и лежаја), односно спавање и седење на ниским простирама, скоро на патосу,

⁶Т. Р. Ђорђевић, *Из Србије Кнеза Милоша*, Београд 1983, 54–55.

⁷*Врста дрвене обуће: састоји се од комада лјено израђеног и понекад седефом или чиме другим украшеног дрвета, са двије потпетице и једним кајишем који се навлачи на прсте.* А. Шкаљић, *Турцизми у народном говору и народној књижевности Босне и Херцеговине*, Сарајево 1957.

⁸За информацију сам захвална госпођи Вери Шарац-Момчиловић. По наводима госпође Биљане Накић, њен деда, Урош Накић је у Пироту 70-тих година XX века, носио у купатилу и по дворишту, једноставне дрвене *нануле* са две потпетице, а које је највероватније набавио у Сарајеву, на Башчаршији, где је често путовао.

⁹*Нануле се носе само изван куће. "Па потеже од злата налуну", "...а на ногам седефли налуне..."* А. Шкаљић, н. д.

⁶,Turkish Bath: Bathing Traditions of Ottomans and Art of Hairdressing“ <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=41105>

⁷...*Велики број одевних предмета, нађених у области Новог Пазара, увезен је из Солуна, Софије, Цариграда, па и Багдада.....* Р.Сенко, *Нешто о женској градској ношњи Новог Пазара краја 19, почетка 20. века. Новоназарски зборник*, бр. 9, Нови Пазар 1985, 176.

⁸Захвална сам Мини Дармановић, кустосу музеја у Приштини, што ми је омогућила увид у документацију.

1. Нануле, фотографија, МПУ инв. бр. 1924
1. Toe Mules, photograph, MAA Inv. No. 1924

2. Нануле, фотографија, МПУ инв. бр. 1942
2. Toe Mules, photograph, MAA Inv. No. 1942

створило је потребу за обућом која се лако скида и обува при уласку и изласку.¹³

Хамамске женске нануле, својим необичним обликом, вештином занатске израде као и богатством украса, нашле су место у многим музејским збиркама.

Обичне, свакодневне нануле, део костима сиромашнијих слојева друштва, које су обликом сасвим сродне хамамским нанулама, нису сачуване у већем броју.

Нануле, хамам и различити обичаји

Када се говори о нанулама за хамам, обично се мисли на Турску и на оријенталну културу живљења. Хамам (амам), односно турско купатило, имало је важно место у животу градског становништва широм Отоманског царства. Уско повезано и са верским одредбама, које су муслиманским верницима налагале чистоћу, купатила су била део сваке урбане средине. Хамама су најчешће подизани као засебне грађевине, намењене јавној употреби.¹⁴ Богате породице подизале су хамаме, приватне намене (амамџик, хамамџик)¹⁵ у склопу

¹³Никада не маре да им се ступи у одају с обућом, а кад ова још није чиста погодићеш како им је. Њиова стоји пред собним вратима, а младе и „фине“ не излазе из дворита без каљача никада. Некој не можеш ући у собу обућом ни за Бога; још на вратима повиче измењарка (научила је безбели ханума): Молим вас, госпођа, не можеш у собу с'с путине! Ј. Димитријевић, Писма из Ниша, о харемима, Ниш 2003, 105.

¹⁴У попису занатлија у Смедереву за 1862/3. годину помиње се амамџија и трговац Никола Х. Ђорђевић, као власник пола амама, подигнутог од тврдог материјала. П. Леонтије, Смедерево у 19..веку, Смедерево 1969, 79.

¹⁵Кућно купатило, кућна бања. А. Шкаљић, н. д.

својих кућа, што се може видети и данас у Конаку кнегиње Љубице.

Посета купатилу није била само ствар хигијене и верских одредаба, већ је имала и шири друштвени значај. Купатила су посећивали и мушкарци и жене, у одређено време намењено њима, а са собом су водили и децу.¹⁶ У купатилу се често проводио и читав дан, у јелу, пићу и забави. Одлазак у хамам је била прилика за дружење и забаву, али у исто време купатило је било и место где су се обављали друштвени ритуали.

У купатилима су послуживали хамамски службеници. Жене су опслуживале *амамџике*,¹⁷ док су се око мушкараца бавили младићи, које су се називали *телаци* (tellak).¹⁸

Нануле су у хамаму сви носили, а биле су различите висине и не увек подједнако украшене. Женске нануле су биле изузетно високе и украшене, што је вероватно одражавало и друштвени статус власнице¹⁹,

¹⁶Мало дете у рукама жене у горњем левом делу минијатуре и одмах поред, још једно старије дете које клечи уз своју мајку – сцена у хамаму из књиге *Zenapname ve Hubânnâte* Huseina Fazıla bin Tahir Enderunia, 18. век.

¹⁷Хамамџија или амамџија је управитељ или пословођа хамама. У речнику А. Шкаљића не постоји женска варијанта занимања, али је морала постојати. Једна амамџика се спомиње у попису занимања у Смедереву за 1862/3. П. Леонтије, н. д., 79.

¹⁸Има значење масера у хамамау, од турског *tellak*, од арапске речи *dellak*, односно *delk*, што значи трљати. А. Шкаљић, н. д.

¹⁹Сви предмети намењени одржавању хигијене били су раскошни, направљени од скупоцених или јефтинијих материјала, али увек богато декорисани И још метну биљур огледало, филдиш чешиљ, свилени пештемаљ, хавлију, два пешикира, две шамије, нал'не, тас, двадесет аршина лепе басме (џица) за свирачице и триста гроша у сребру за хамам невести и кадунама које са невестом отиду. Ј. Димитријевић, н. д., 46.

3. Нануле, фотографија, МПУ инв. бр.1952
3. Toe Mules, photograph, MAA Inv. No. 1952

4. Нануле, фотографија, МПУ инв. бр. 1958
4. Toe Mules, photograph, MAA Inv. No. 1958

док су мушкарци носили нешто ниже и не тако украшене нануле, познате под именом *такуња* (takunya)²⁰.

Многи уметници у XIX веку, опчињени Оријентом, често су сликали сцене из хамама. Уметници Жан Жак Франсоа Ла Барбије (Jean Jacques Francois La Barbier, 1738–1828) и Жан-Леон Жером (Jean-Léon Gérôme, 1824–1904) у делима *Маварско купатило* и *Велико купатило у Бурси*, овековечили су жене при купању.

На гравирима Томаса Абијел Прајора (Thomas Abiel Prior, 1809–1886), по илустрацији Томаса Алома (Thomas Allom, 1804–1872), *Купатило у предграђу Цариграда (Outer cooling room of the Turkish bath near Psamatia Karousi, Constantinople)* представљени су мушкарци у хамаму, а у предњем плану насликане су нанале, близу човека који замотава свој турбан.

Посета купатилу једног мушкарца описана је и у причи из *Хиљаду и једне ноћи*²¹, *Прича о човеку који је узимао хашиш (Tale of the Hashish Eater)* у преводу сер

Ричарда Френсис Бартон (Sir Richard Francis Burton). Јунак приче седи умотан у три свилене пешкира: један на глави, други преко рамена и трећи око струка, док му евнух приноси нануле. У фусноти која прати прво издање, пише да се хамамске нануле у арпском језику називају *кабкаб*, односно у свакодневном говору *кубкаб*, што је ономатопеја звука који производи ходање у њима.²²

Хамам је имао значајно место и у свадбеним обичајима који су претходили венчању: свадба је трајала пет дана и завршавала се венчањем у петак; уторак је био дан за одлазак у купатило, где је невеста приказивала сву раскош поклона које је добила од младожењине породице.²³

У градским срединама и немуслиманско становништво које је живело оријенталним начином живота (костим, култура становања) прихватило је и многе турске обичаје.²⁴

Опис посете хамаму као део свадбене церемоније може се наћи у делу Јелене Димитријевић, *Писма из Ниша, о харемима*²⁵, у којем је описана муслиманска

²⁰Назив такуња за мушке нануле може се наћи у савременим текстовима који говоре о опреми за хамам. <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=77474>

²¹Сер Ричард Френсис Бартон (Sir Richard Francis Burton, 1821–1890) је превео приче из *Хиљаду и једне ноћи* и објавио 1885. у ограниченом тиражу, само за чланове свог клуба. Бартон је био оријенталиста, преводилац, писац, истраживач, пропутовао је Блиски и Средњи исток, Индију и Африку.

²²Sir R. Francis Burton, *The Book of the Thousand Nights and a Night*, Vol. 3, fusnota : 110 <http://www.fullbooks.com/The-Book-of-the-Thousand-Nights-and-a-Nightx3029.html>

²³D. Esemenli, Roma'dan Osmanl'ya Hamamlar [Baths from Rome to Ottomans],

Journal of Turkish Ceramics Federation, No. 11, Eylül (September) – Ekim (October) 2005.

²⁴Видети: С. Душанић, Свадбени обичаји у Приштини, *Етнолог*, бр. 10–11, Љубљана 1937–1939.

²⁵*Веселе је у хамаму отимало маха. Пљескају се каде дланима а и саме викну по који ред, помажући милој им Ати.....Аман, да знаш како је леп „хамам“ у Сељаник! Сад нас је овде мало; некад у Нишу био је за причу и „хамам“ и цела свадба, јер од нишких харема не можеш наћи веселијих нигде. Невестино купање трајало је, Бога ми, позадуго.....Једва једном однесе јој се свилене хавлије, оне што јој посла младожења о нишану. И нап'не су јој однели; оне су шарене лепе, до данас не видех оваквих.]. Димитријевић, н. д., 74–75.*

свадба, као и у делу *Нечиста крв* Борисава Станковића²⁶, чији ликови припадају православној вери.

Нануле су биле и део девојачке опреме, а као објашњење за њихову, некада невероватну висину, навођено је то што су се девојке често удавале сасвим младе, те су покушавале нанулама да се изједначе у висини са младожењом. За овај навод нема потврде, али нануле се јављају у још једном обичају везаном за венчање, док девојка служи, односно *гов*.²⁷

Географска распрострањеност

Иако се везују првенствено за Турску, нануле су биле део костима као и опреме за хамам у скоро свим областима које је обухватало Отоманско царство. Географска распрострањеност нанула може данас да се прати на основу примерака који се чувају по музејским колекцијама широм света, а као земље порекла најчешће се наводе Турска, затим Сирија, Либан, Палестина, Израел, Египат, Тунис²⁸. Што се тиче европског дела Отоманског царства, хамамске нануле су сигурно биле у употреби у Грчкој²⁹, Македонији³⁰, Србији, Босни и Херцеговини.

У Народној енциклопедији Станоја Станојевића, објављеној 1928. године, пише да се нануле носе у *округу нишком и врањском, у Старој Србији и Босни и Херцеговини*.³¹ У Вуковом речнику, уз објашњење речи, постоји и податак да се нануле носе у Србији и Босни по

варошима³². О ношењу нанула у Врању, Јован Хаџи Васиљевић пише да је *Наза Владичка била прва Врањанка која је понела роган-кондуре и шарене налуње, а да су ту обућу донеле из Велеса, Султана, удата 1860. за Манасију Лукарског и Катерина, ћерка Кумановског иконома Димитрија удата 1862*.³³

Борисав Станковић у роману *Нечиста крв*, чија се радња дешава у времену после ослобођења Врања од Турака, тј. након 1875, описује и костим карактеристичан за ту област. Главна јунакиња романа, Софка, носи нануле док чисти и поспрема по кући пред Ускрс³⁴. Да су се нануле носиле сваког дана, приликом обичних кухињских послова, може се видети и у књизи *Писма из Ниша, о харемима* Јелене Димитријевића.³⁵

На акварелу Николе Арсеновића *Жена из Лесковца* приказана је женска фигура у пејзажу на нанулама, са дететом у наручју.³⁶

Сведочанство о свакодневном ношењу нанула може се наћи код Димитрија Ђорђевића, који је као телеграфиста српске војске, у својим *Успоменама о првим данима у ослобођеном Нишу*, 1878. године, описао одећу девојака које су срели при уласку у Ниш.³⁷ За подручје Старе Србије, односно Косова, постоји податак да су нануле ношене по кући и у дворишту, како лети тако и зими. Сиромашне жене ишле су у нанулама и у град, лети.³⁸ У опису женског костима који је видео током свог путовања по Босни 1839–1840, Матија Мажуранић пише да жене носе, на босу ногу, дрвене папуче које се зову

²⁶И тек уочи свадбе, у суботу, када по обичају са свима девојкама и младим женама из родбине и комшилука оде у амам, да се искупа и спреми за сутрашњи дан, за венчање... Али када виде да се све свукле, готово све отишле у амам, а до њених ногу једина остала баба-Симка, па и она већ готова, опасана пиштималем и са великим нанулама на сувим ногама... Циганка, којој амамџика брзо намигну и која је нарочито зато стајала и чекала, брзо Софки донесе лепе, шарене "седевске" нануле и понизно их навуче на њене мале, румене ноге. Затим пође испред Софке да јој отвори врата. Софка, као тресући се од језе, главом забаци косу. Осети како јој се она по леђима и дужином тела заталаса, и нежно је помилова. Ножним прстима јаче држећи нануле да јој се случајно не исклизну, упути се вратима. Б.Станковић, *Нечиста крв*, Београд 2000.

²⁷Руке држи прекривене на појасу, у рукама има златовезно чевре, никога не гледа и гови стојећи као статуа. На ногама има плетене памучне чарапе и црвене јеменије, или високе папуче (лети) Т. Вукановић, *Срби на Косову*, књ. 2: [поглавље „Варошки свадбени обичај“], Врање 1986, 272.

<http://www.shoesornoshoes.com/>

²⁸<http://www.powerhousemuseum.com/home.php>

Powerhouse Museum Collection:

H4448-140, Pair of clogs for bathing, Palestine 1800–1900.

H4448-1036 Bridal Clogs as worn / Nablus, purchased of / (The ancient Shechem) / Rev Harding of Gaza'

H4448-1037 Pair of wooden clogs was made in Israel / Palestine in around 1885–1895.

The Box collection list describes the shoes as 'ordinary clogs'.

<http://www.mfa.org/index.asp>

MFA Boston:

43.1542a-b 18th–19th century Woman's stilts (kabkabs or nalins) Turkish or Syrian, 18th–19th century

92.2806 Clog (one of a pair) Egyptian Gift of Miss Sarah M. Spooner, 1892.

²⁹Folk Art, Museum Nafplion (Peloponnese) 1988, 110. Кат. јед. 6 и 7: Два пара нанула, касни XIX век. Користиле су их жене у купатилима широм Мале Азије.

³⁰Нануле су у Врање стигле из Велеса. Ј. Хаџи Васиљевић, *Врањска градска ношња ранијих година*, *Гласник Етнографског музеја*, књ. 7, Београд, 1932, 30.

³¹Нануле – врста дрвених ципела. Носе се у округу нишком и врањском, у Старој Србији и Босни и Херцеговини. Ношња – нануле су азијски изум и име. С. Станојевић, *Народна енциклопедија*, књ. 3, Загреб 1928.

³²Нануле – налуње, носе се у Србији и Босни по варошима.

Носил 'Сока од седефа нануле – По нанулам' прли гаће пануле

На ногама од седефа налуње – По налунам' сандал-гаће пануле. В. Стефановић Караџић, *Српски речник и тумачен њемачкијем и латинским ријечима*, IV издање, Београд 1935.

³³Ј. Хаџи Васиљевић, н.д., 30.

³⁴Ветрила је и пајала собе. Ђене нануле звечале су по сухом доксаму горњег боја..Б. Станковић, н.д.

³⁵За ручак шта се нађе – симит, ђеврек, сир и хлеб, или какво подгрејано јело -- за вечеру узму се бринуте озбиљно и рано, заклопарају налуње, стоји клепет папуча и луна стара... Ј. Димитријевић, н.д., 207.

³⁶Никола Арсеновић (1823–1885), *Жена из Лесковца*, Албум бр. 5, Етнографски музеј у Београду, инв. бр. 1053 (стари инв. бр.3926)

³⁷Девојке су на себи имале шарене шалваре, кратко јелече, жуте чарапе, дрвене нануле, а око главе су везале кратку шамију, или „чевре“ како кажу Нишлике. „Ми си још носимо а ла Турка. Здравље од Господа Бога, и ми ћемо скоро да носимо а ла Франка. С'г је наступила Србија, Србија-слободија, и више немамо од чег' да се плашимо.“ М. Јовановић, „Успомене на прве дане у ослобођеном Нишу 1878. Димитрија Ђорђевића“, *Пешичаник* 3, Ниш 2005. <http://www.arhivnis.co.yu/cirilica/idelatnost/br%203/cdimitrijedjordj.htm>

³⁸Т. Вукановић, *Срби на Косову*, књ. 2, Врање 1986, 110.

5. Нануле, фотографија, МПУ инв. бр. 2214
5. Toe Mules, photograph, МАА Inv. No. 2214

6. Нануле, фотографија, МПУ инв. бр. 5594
6. Toe Mules, photograph, МАА Inv. No. 5594

нахлуне.³⁹ О ношењу нанула у Босни крајем XIX века сведочи и Антун Ханги.⁴⁰

Од пет пари нанула, публикованих у каталогу изложбе *Градске ношње у Босни и Херцеговини у 19. веку*, у издању Земаљског музеја Босне и Херцеговине, као место порекла уз три пара наводи се Сарајево.⁴¹ Љиљана Бељкашић-Хаџидедић забележила је да су нануле у Босни ношене око куће и да су их носили и мушкарци и жене, а сиромашне жене и на улици.⁴²

Нануле су биле део свакодневног костима и на Блиском истоку. Запис у архиву исламског шеријатског суда у Алепу, Сирија, из средине XVIII века, који се не тиче директно костима, али представља својеврсну хронику свакодневног живота, говори о повреди једне четворогодишње девојчице која је, силазећи низ степенице, пала на своју дрвену нанулу.⁴³

У Сирији је настала и фотографија *Лена девојка пред Великим купатилом у Дамаску*, снимљена пре 1865.

године, на којој је приказана девојка у дворишту хамама, наслоњена на ограду, на високим, украшеним нанулама. На ногама има и чарапе, а можда и неку врсту ципела.⁴⁴

Поводом Светске изложбе у Бечу 1873, у Француској је објављена књига Осман Хамди Беја (Osman Hamdi Bey) и Марије де Лонај (Marie de Launay), *Narodna nošnja u Turskoj 1873. godine (Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873)*, која садржи албум фотографија са представама костима из различитих провинција Отоманског царства. Једна од фотографија која приказује три варијанте женског костима открива и нануле, које провирују испод скута хаљине једне од жена.⁴⁵ Скоро истоветан костим и нануле могу се видети и на илустрацији у „Енциклопедији Истанбула“ писца Решада Екрема Кочуа („Istanbul Ansiklopedisi“, Reşhat Ekrem Koçu) која приказује девојку на чесми.⁴⁶ Нануле су и на илустрацији Макса Тилкеа (Max Tilke), обележеној као приказ женске кошуље и обуће из Карса, јужни Кавказ.⁴⁷

³⁹Кад хоће да иду на воду или у комиширук онда неноси хабита, него само димије и икуртељку, а главу покрије једном мањом шамијом од које краје у зуби држи. Ако је блато, онда жене на босу ногу носе дрвене папуче, које се зову нахлуне. М. Мажуранић, *Поглед у Босну или кратак пут у ону крајину учињен 1839–40 по једном домородцу*, Загреб 1938, 63.

⁴⁰Сиромашнија женска дјеца и девојке носе на ногама нануле или, како их оне зову, налуц. А. Ханги, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Сарајево 1906.

⁴¹Љ. Бељкашић-Хаџидедић, *Градске ношње у Босни и Херцеговини у 19. веку*, Земаљски музеј Босне и Херцеговине, Сарајево 1985. Нануле под кат. бр.: 69, 71, 72. Љ. Бељкашић-Хаџидедић, *Градска муслиманска традицијска ношња у Сарајеву*, приручник за реконструкцију народне ношње, Загреб 1987, 12, 15.

⁴²Овај податак сам нашла у тексту: А. Marcus, *Privacy in Eighteenth-Century Aleppo: The Limits of Cultural Ideals* <http://www.jstor.org>

⁴³*Syrie: jeune fille juive de Damas en grande toilette*, фотографија, коју је израдио Шарл Лалман (Charles Lallemand) пре 1865. г. <http://www.muzeocollection.co.uk/uk/reproduction-tableau/recherche-par-style/orientalistes.html>

⁴⁴Књига је поново штампана: *Les Costumes Populaires de la Turquie en 1873*, Istanbul, 1999. Фотографију о којој је реч нашла сам на интернету. <http://www.tavanarasi.net/index.php?showtopic=14339>

⁴⁵R. Ekrem Koçu, *Türk giyim kuşam ve süslenme sözlüğü*, Ankara 1969.

⁴⁷M. Tilke, *Oriental Costumes: Their Designs and Colors*, Berlin, 1922.

Хронологија

Није познато када су се први пут појавиле нануле, а по досадашњим истраживањима најстарији сачувани примерци потичу са краја XVIII века. Неку врсту хронолошког прегледа могуће је направити на основу ликовних извора. Најстарија позната ликовна представа нанула налази се на слици Виторија Карпача (Vittore Carpaccio, 1460–1522) *Покрштавање Селена* (*The Baptism of the Selenites*) коју је насликао за Удружење далматинских трговаца (*Scuola Grande di San Giorgio degli Schiavoni*) у Венецији. На слици, насталој 1507. године, представљена је група фигура у оријенталним костимима, а међу њима и женска фигура на нанулама са две потпетице. Колико је познато, Карпачо није путовао на Исток, али је у Венецији сигурно имао прилике да види предмете пореклом са Истока као и мушки оријентални костим, док је женски костим, вероватно насликао по описима.⁴⁸

Половином XVI века настали су цртежи Николе де Николаја (Nicolas de Nicolay) који је у пратњи француског амбасадора боравио у Цариграду 1555. године. Дело *Четири прве књиге о навигацији* (*Quatre premiers livres des navigations*, 1568) штампано је у више наврата, али не са његовим оргиналним илустрацијама, већ са копијама рађеним према оргиналном узорку. Неке од илустрација приказују женске фигуре у костиму са нанулама. Једна од илустрација приказује женску фигуру у екстеријеру на нанулама, док су на другим фигуру у седећем ставу, на ћилиму, а нануле су приказане крај њих.

Илустрације у бечком *Кодексу 8626* (*Codex Vindobonensis 8626*), који се чува у аустријској Националној библиотеци, настале су између 1586. и 1591. године и рад су непознатог немачког уметника за Бартоломеа ди Пезана (Bartolemeo di Pezzana), изасланика Рудолфа II, цара Светог римског царства при Високој порти у Цариграду. Две илустрације из Кодекса приказују групу жена на нанулама: на једној су у ентеријеру, који највише подсећа на одају у којој се живи, а на другој вероватно у шетњи, мада нема јасне назнаке да ли се ради о ентеријеру или екстеријеру.

Сви ови примери приказују нануле као део костима и, на основу њих, није могуће извести неке одређене закључке о изгледу самих нанула током XVI века. Оно што се може приметити јесте то што нануле на представама из XVI века, не делују тако високо, у поређењу са примерцима сачуваним у неким музејима или са онима из ликовних извора који се датирају у XVIII век.

⁴⁸На сликама многих ренесансних уметника, као и код Виторија Карпача, појављују се различити предмети исламске уметности, што сведочи о постојању везе између Венеције, односно Италије и исламског света (Отоманског царства).

Међу ликовне изворе који се датирају у XVIII век спада и дело једног турског уметника, Хусеина Фазила бин Тахир Ендерунија (Husein Fazil bin Tahir Enderuni, 1759–1810). То су минијатуре из *Књиге о лепотицама и женама* (*Hibannate ve Zenannate*) *Сцена из хамама, Дама из Цариграда и Телак*.

На минијатури која приказује сцену из хамама, сви женски ликови носе нануле, а међу њима се истиче женска фигура у пуном костиму на веома високим нанулама. Ова женска фигура ликом и костимом веома је налик дами из Цариграда, која је приказана у раскошном костиму, у ентеријеру са прозором кроз који се види део мора и панорама града, а нануле на њеним ногама знатно су ниже од оних на обученој дами из сцене у хамаму.

Нануле се могу видети и на двема сликама швајцарског уметника Жан Етјен Лиотара (Jean-Étienne Liotard, 1702–1789) који је боравио у Цариграду 1738. Женске фигуре на његовим сликама *На улазу у купатило* и *Дама са робињом*, приказане су у пуном костиму са нанулама. Радња ове две слике је недвосмислено смештена у ентеријер купатила: прва самим називом, а друга приказом чесме у позадини и предметима у рукама младе робињице, прибором за купање (таш, сапун и још једна посуда са поклопцем).

Међу уметницима XIX века, који су се бавили темом хамама и на чијим делима се могу видети нануле, истичу се: Жан Жак Франсоа Ла Барбије, Камил Роже (Camille Rogier, 1810–1896), који је боравио у Цариграду у периоду од 1840. до 1843. и радио литографије жена у одећи за кућу и излазак, као и Жан Леон Жером.

На сликама Вилијама Холман Ханта (William Holman Hunt, 1827–1910), енглеског уметника, једног од оснивача прерафаелита, нануле се могу видети као егзотичан детаљ на две слике: *Изабела са урном* (*Isabella and the Pot of Basil*, 1868) и *Госпођа од Шалота* (*The Lady of Shalott*, 1857), које су настале по литерарним делима.

Нануле из Музеја примењене уметности

025

У Одсеку за текстил и костим Музеја примењене уметности чува се шест пари високих нанула.⁴⁹

1. Нануле

Косово и Метохија; XIX век

Дрво, седеф, калајна жица, кожа, сомот, сребрна жица, жути конац, шљокице; тесање, резање, инкрустација, вез
Вис. 7 cm, дуж. 23 cm

Музеј примењене уметности, инв. бр. 1924

⁴⁹Колекција Етнографског музеја је нешто већа, састоји се од 10 пари, а по један пар чини део сталних поставки Музеја града Београда (Конак кнегиње Љубице) и Историјског музеја (Конак кнеза Милоша). Већа колекција нанула чува се у Музеју из Приштине, са седећем тренутно у Београду.

Литература: Д. Стојановић, *Градска ношња у Србији, током 19. и почетком 20. века*, Музеј примењене уметности, Београд 1980, кат. бр. 378; М. Витковић-Жикић, *Уметнички вез у Србији 1804–1900*, Музеј примењене уметности, Београд 1994, кат. бр. 64.

Пар нанула направљен је од дрвета, вероватно ораховог, заштићеног премазом и украшен седефом и калајном жицом, у техници инкрустације.⁵⁰ Трака, покривало за нануле, направљена је од коже, пресвучена љубичастим сомотом који је украшен везом од сребрне жице, упредене са жутим концем и шљокицама.

Облик нанула је једноставан, геометријски правилан. Део на коме лежи стопало, *стопа*, прати делимично облик стопала, а предњи сужени део је продужен и завршен равно. Потпетице су трапезастог облика. Задња потпетица је у профилу проширена са две троугаоне површине, па делује да две стране пирамиде извиру из блока потпетице. Украс је од троугластих комада седефа који су сложени тако да чине паралелне траке, постављене укосом. Раздвајају их таласате линије калајне жице. Сличан мотив украса налази се и на спољашњим површинама потпетица. Бочне стране пете имају само детаљ у виду троугла од седефа који делимично прати оквир од жице. Пар нанула, скоро истог облика и декорације, чува се у Музеју града Београда, инв. бр. УПЕ 66

2. Нануле

Косово и Метохија, XIX век

Дрво, седеф, кожа, ексерчићи; тесање, инкрустација, интарзија, дуборез.

Вис. 7 cm, дуж. 23 cm

Музеј примењене уметности,
инв. бр. 1942

Литература: Д. Стојановић, *Градска ношња у Србији, током 19. и почетком 20. века*, Музеј примењене уметности, Београд 1980, кат. бр. 375

Нануле су направљене од тврдог, тамног дрвета које није из нашег поднебља, па претпостављамо да нису дело локалних мајстора са Косова и Метохије. Дрво је без премаза. Украшене су инкрустацијом од седефа и интарзијом од црвенкастог дрвета (вероватно је крушка) и декоративним ексерчићима. Бочне стране су украшене плитким дуборезом. Каиш је од дебеле коже, без икаквог украса.

Стопа прати линију стопала. Испуст на врховима прстију се сужава, затим опет се мало шири и завршава заобљено. Предња потпетица је трапезаста, нешто закошенијих кракова. Задња потпетица се сужава надолу, док не добије полукружни облик. Површина између две потпетице је лучна. Пропорције су лепе, а нануле делују врло елегантно. У два медаљона у облику сузе, која су изведена светлијим дрветом на површини стопе, урезан је цртеж биљног мотива: из корпице, која се завршава волутама, излази бокор листова, чији распоред наликује шишарци. Седефни ромбоиди прате ивицу горње површине. На видљивој површини предње потпетице, урађена је розета у плитком дуборезу, заокружена траком која прати облик потпетице.

3. Нануле

Косово и Метохија, XIX век

Орахово дрво, седеф, калајна жица; тесање, инкрустација
Вис. 6 cm, дуж. 23 cm

Музеј примењене уметности,
инв. бр. 1952

Нануле су направљене од ораховог дрвета и заштићене премазом. Украшене су инкрустацијом од седефа и калајне жице. Каиш није сачуван, вероватно никада није ни био стављен, јер нема трагова ексера. Гледана одозго, стопа има наглашено издужен облик. Ширина средишњег суженог дела је иста као и ширина продужетка на предњем делу, који се при крају шири и равно завршава. Део за пету има наглашено кружни облик, који је још истакнут и полукружним украсом од седефа, у виду цвета. Од средишњег, најужег дела, нанула се наглашеном кривином шири у оном делу где би иначе био каиш, а затим опет сужава.

Задња потпетица се сужава надолу и завршава полукружном површином, а предња је трапезаста. Нануле су богато инкрустриране седефом и калајном жицом, чак и на доњој површини која није видљива када нануле стоје на земљи. Површина стопе је потпуно прекривена седефом, налик мозаику са мотивима стилизованог цвета и неке врсте шаховског поља; комадиће седефа раздваја само танка калајна жица.

По рубовима стопе тече таласаста линија од калајне жице. Спољашња страна задње потпетице је, такође, потпуно прекривена седефом и понавља мотив стилизованог цвета из средишта горње површине. Остале површине су покривене троугластим и вишеугаоним комадима седефа, не тако густо постављеним, између којих иде права или цикцак линија, изведена жицом.

⁵⁰Захвална сам колегама из Музеја примењене уметности – Душану Миловановићу, музејском саветнику у Одсеку за метал и накит и Милану Андрићу, конзерватору за дрво, који су ми помогли у ближем одређивању врста материјала.

Овај пар нанула је откупљен од Миодрага Грбића⁵¹ из Београда.

4. Нануле

XIX век

Буково дрво, легура сребра, црни бајц; тесање, инкрустација

Вис. 6, 5 cm, дуж. 23, 5 cm

Музеј примењене уметности, инв. бр. 1958

Литература: Д. Стојановић, *Градска ношња у Србији, током 19. и почетком 20. века*, Музеј примењене уметности, Београд 1980, кат. бр. 377

Нануле су израђене од буковог дрвета, украшене инкрустацијом од легуре сребра, премазане црним бајцом. Без каиша су.

Облик нанула прати делимично линију стопала. Кривина из које креће спољашња површина задње потпетице није потпуно полукружна већ се завршава оштрим углом. Задња потпетица се сужава до полукружног облика. Продужетак предњег дела је завршен благо заталасаном линијом. Предња потпетица је трапезаста. Декорација је у виду реалистично приказаних лозице и спирала који су изведени инкрустацијом. Листови лозице су заковани са по три ексерчића. Металном трачицом, широком око 4 mm, оковане су доње спољашње ивице обе потпетице као и предња и задња ивица стопе.

5. Нануле

Косово и Метохија, Призрен; XIX век

Буково дрво, посребрени лим; искуцавање

Вис. 7 cm, дуж. 24 cm

Музеј примењене уметности,
инв. бр. 2214

Литература: Д. Стојановић, *Градска ношња у Србији, током 19. и почетком 20. века*, Музеј примењене уметности, Београд 1980, кат. бр. 376

Овај пар нанула је израђен од буковог дрвета и обложен посребреним лимом. Облик стопе прати облик ноге, испуст на предњем делу се сужава и завршава равном линијом. Предња потпетица је трапезаста, задња

⁵¹Др. Миодраг Грбић (1901–1969) припада генерацији првих школованих археолога у Србији, формираној између два рата, која је почела научна истраживања наших до тада неоткривених преисторијских и античких налазишта. Бавио се музеолошким радом и учествовао је у оснивању и уређењу музеолошке делатности у Србији. На основу тога се може претпоставити да је М. Грбић овај пар нанула набавио приликом својих археолошких истраживања.

се мало сужава и завршава широким полукругом. Лим је украшен геометријским орнаментом, налик преплету у ткању, у техници искуцавања. Две розете украшавају површину стопе, једна под петом, друга у равни са траком. Још једна розета обогаћује орнаментику на спољашњој страни задње потпетице. Трака је кожна, са спољне стране такође обложена посребреним лимом са истим орнаментом. Нануле су додатно украшене трепетљикама. Сада је преостало само шест трепетљика на десној нанули, али се на основу ушица може пребројати колико их је некада било: по шест на задњој потпетици, две на обе бочне стране предње потпетице и читавим ободом стопе, укупно тридесет девет. По писаним изворима, овај пар нанула купио је сликар Љуба Ивановић, у време својих теренских истраживања у Призрену.⁵²

6. Нануле

Македонија, Битољ; XIX век

Орахово дрво, седеф, калајна жица, ексерчићи; тесање, инкрустација

Вис. 8 cm, дуж. 24 cm

Музеј примењене уметности,
инв. бр. 5594

Нануле су израђене од ораховог дрвета, премазане неком врстом заштитног слоја. Површина стопе је у средишњем делу сужена, задњи крај је издужен и завршава се шпицасто. Предњи, продужени део се мало сужава, затим шири и завршава таласастом линијом која ствара три шпице. Предња потпетица је трапезаста, док се задња јако сужава до полукружног облика. Нануле су украшене инкрустацијом од седефа и калајне жице као и украсним ексерчићима. На површини стопе и обеју потпетица (укупно четири пута) јавља се мотив концентричних кругова, а простор између њих је испуњен таласастом, цикцак линијом и украсним ексерчићима који су постављени наизменично са обе стране линије. У центру овог мотива је седефна кружна плочица са представом цвета. Цвет има четири латице, између којих провирују и четири листића. Двострука линија која је урађена жицом, уоквирује ивицу стопе читавом дужином. Троугаони, кружни и четвороугаони комади седефа, који су распоређени по површини нанула, прате начело симетрије. Овај пар нанула је купио у Битољу сликар Љуба Ивановић.⁵³ Истог облика и веома сличне декорације је и пар нанула из Етнографског музеја инв. бр. 22562.

⁵²У инвентару Љубе Ивановића, који се чува у Музеју примењене уметности, уписане су под бројем 1135.

⁵³У инвентару Љубе Ивановића уписане су под бројем 1134.

Производња нанула

О производњи нанула не зна се много, њиховом израдом бавиле су се занатлије, налунције,⁵⁴ који су припадали еснафу сарача.⁵⁵ Основна делатност сарача је била производња коњске опреме, али се у литератури може наћи и податак да су се бавили израдом различитих производа од коже. Податак да су правили покривала за нануле, односно кожне траке, може се наћи код Хамдије Крешевљаковића.⁵⁶ Сарачка радња на сарајевској Башчаршији, која се рекламира да припада еснафу од 1822. године, данас се бави израдом папуча, али у својој понуди има и нануле.⁵⁷

Сарачки занат је распрострањен током XIX века у Србији, али нема помена да су се сарачи бавили израдом нанула. Никола Вучо у публикацији *Распадање еснафа у Србији* даје преглед броја занатлија и занатских помоћника по пописима за године: 1866, 1890, 1900. Само у табели за годину 1900, наводи се нанулцијски занат и у оквиру њега три мајстора и један помоћник.⁵⁸ О томе да су нануле биле занатски производ у варошима и производ домаће радиности на селу, на подручју Косова, сведочи Татомир Вукановић.⁵⁹

О производњи нанула сведочи и чланак на интернету, о делатности Чемила Толге, занатлије из Турске.⁶⁰ По његовим речима, он се бави израдом нанула од 1946. године. У време када је почео да се бави овим занатом, нануле за хамам биле су веома популарне широм Турске. *Седефли нануле*, некада стално ношене у купатилима и ван куће, почеле су да нестају пред појавом савремених пластичних папуча. Нешто дуже су се одржале као део девојачке спреме. Богато украшене коралима, седефом, сребром, комадићима стакла и везом, израђивале су се месецима, чак и по годину дана пре венчања.

Дрвена обућа и обућа с платформом

Дрвена обућа није била непозната изван територије Отоманског царства. Дрво као материјал за израду обуће и предмета за свакодневну употребу користило се одавнина, широм Европе, Азије, Далеког истока, Африке, све до данашњих дана.⁶¹ Неке ређе врсте дрвета или теже за обраду сматрале су се изузетно скупоценим материјалом. Предмети од дрвета добијали су на вредности и самим техникама обраде и украшавања.

Технике украшавања које се примењују на предметима од дрвета су бројне. Најчешће коришћене при изради обуће од дрвета су: *дуборез* (плитким резањем и дубљењем, стварају се шаре и орнаменти на дрвеној површини), *интарзија* (уметање комадића дрвета друге боје и текстуре на дрвену површину) и *инкрустација* (уметање других материјала као што су седеф, метал, кост, стакло, у дрвену површину).

Својом чврстином и релативном отпорношћу, све до појаве савремених вештачких материјала, дрво је било идеалан материјал за израду обуће која ће штитити стопала од влаге и прљавштине. У једноставнијим облицима, примитивније израде, то је обућа сиромашних слојева. А ако је луксузне обраде и богатог украса, онда представља обућу богатих слојева друштва.

Обућа с платформом такође је позната од давнина. Још у античком грчком позоришту глумци су носили обућу с веома високим ђоном, која је требало да их истакне на сцени.

У Италији се током XV века носе *пијанеле* (*pianelle*). Пијанеле је врста обуће карактеристична за Италију, али су се нешто касније рашириле и у Француској. Женска варијанта пијанеле, позната као цоколе (*zochole*), имала је дрвени ђон који је био расечен по средини висине до 17 cm.⁶² Порекло пијанеле је највероватније оријентално, односно турско, а до Италије су стигле преко Венеције која је имала развијену трговину са Истоком још од времена пре пада Византијског царства.

⁵⁴Занатлија који прави и продаје нануле. А. Шкаљић, н. д.

⁵⁵„Сарачки обрт спада у обрте кожарства, као што су и табаци (обртници [занатлије] који обрађују кожу), чизмације, папучије, постулције, фиралције, те обућари, опанчари, нанулције и чурчије - крзнари“, *Мост* н.с., бр. 50 (139), Мостар јун 2001.

⁵⁶*Сарачи су у првом реду израђивали коњску опрему и све друге потрештине од коже осим грађанске обуће. Од обуће су израђивали опанке и покривала за нануле (Травник). Х. Крешевљаковић, Еснафи и обрт у Босни и Херцеговини, Сарајево 1961, 63.*

⁵⁷http://www.mak.ba/nas_izlog.html

⁵⁸Н. Вучо: *Распадање еснафа у Србији. Књ. 2, Положај занатлија и занатских радника*, Београд 1959.

⁵⁹*Жене су носиле дрвене нануле, домаће израде или купљене код занатлија налунција у варошима на Косову (Косовска Каменица). Т. Вукановић, н. д., 106.*

⁶⁰<http://www.artemisguesthouse.com/selcuk-ephesus/Tire.asp>

⁶¹Дрвена обућа са платформама може се видети и на неким сликама холандских сликара XVI века – Питера Артсена (Pieter Aertsen) и Јоханеса ван Дутињема (Johannes van Doetinchem). Платформе на дрвеној обући у Холандији нестале су у XVII веку. Потпетица је остатак некадашње платформе, што је произвело дебљи ђон у предњем делу. У Данској и Шведској дрвена обућа са платформом је ношена до 1945. г. као и у средишњој Француској и на северозападу Шпаније, у провинцијама Астурији и Кантабрији, где је сеоско становништво носило до пре десетак година, а повремено је носи и данас. У Енглеској, каљаче (*patten / galosh*) су ношене преко ципела, често са металним обручем, да би се добило на лакоћи и висини. → Colin McDowell, *Shoes, Fashion and Fantasy*, New York 1994, 28.

У Јапану се носе дрвене папуче, *гета* (*geta*). У Кини, у области Манџурија носе се женске ципеле са дрвеном платформом, а у Индији дрвене папуче, *падука* (*padukas*). Корејска дрвена обућа назива се *намакшин* (*namakshin*).

⁶²Ђ. Петровић, Дубровчани и турска обућа у 15. и почетком 16. века, у: *Градске културе на Балкану* (15–19 век) : зборник, књ. 2, Београд 1988.

У Венецији су се крајем XVI века појавиле чопине (*chopine, cioppini*), посебна врста женских папуча на високој платформи. Платформа је била направљена од плуте или дрвета, а читава површина је била обложена плишаном или свиленом тканином, кожом и украшена везом или тракама. Висина платформи је варирала, да би временом постала статусни симбол, достижући невероватних 53 cm, што је онемогућавало самостално кретање.⁶³

Најстарија до сада позната представа нанула може се видети на слици *Покрштавање Селена* Виторија Карпача, насликаној у Венецији, почетком XVI века. Венеција је имала развијене трговачке везе са Отоманским царством и, управо, преко овог града предмети оријенталне уметности ширили су се Европом. Нануле су приказане на бројним сликама, али све до XVIII века то су дела странаца који посећују Цариград. На тим сликама нануле су дате као део костима у екстеријеру и ентеријеру.

Нануле у хамаму, колико је познато, могу се видети на ликовни представама тек од XVIII века, када их приказује и турски уметник Хусеин Фазил бин Тахир Ендеруни. Цариград као престоница моде Истока је утицао и на најудаљеније крајеве царства. Раскошни одевни предмети, делови костима богатих друштвених слојева, постепено су улазили и у костим обичног света. Примерци нижих нанула са скромним украсима носили су се око куће и по улици. Носили су их сви, и мушкарци, жене и деца. Облик ове обуће је управо одговарао њеној функцији, заштити стопала од влаге и нечистоће.

Често веома високе, богато украшене седефом, *седефли* нануле су ношене у специјалним приликама и у хамаму. Својим украсом и висином, осим основне, задовољавале су и другу друштвену функцију, истицале су богатство и значај власника. *Седефли* нануле које се чувају у Одсеку за текстил и костим Музеја примењене уметности у потпуности илуструју све наведене одлике.

ЛИТЕРАТУРА

Љ. Бељкашић-Хаџидедић, *Градска муслиманска традицијска ношња у Сарајеву*, приручник за реконструкцију народне ношње, Загреб 1987.

Т. Вукановић, *Срби на Косову*, књ. 2, Врање 1986.

Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*. Књ 2, *Положај занатлија и занатских радника*, Београд 1959.

Ј. Димитријевић, *Писма из Ниша, о харемима*, Ниш 2003.

С. Душанић, *Свадебни обичаји у Приштини*, *Етнолог*, бр. 10–11, Љубљана 1937–1939.

Т. Р. Ђорђевић, *Из Србије Кнеза Милоша*, Београд 1983.

Р. Ekrem Koçu, *Türk giyim kuşam ve süslenme sözlüğü*, Ankara 1969.

D. Esemeli, Roma'dan Osmanlı'ya Hamamlar, *Journal of Turkish Ceramics Federation*, No. 11, Eylül (September) – Ekim (October) 2005.

М. Јовановић, „Успомене на прве дане у ослобођеном Нишу 1878“ Димитрија Ђорђевића, *Пешичаник*, бр. 3, Ниш 2005.

<http://www.arhivnis.co.yu/cirilica/idelatnost/br%203/cdimitrijedjordj.htm>

Х. Крешевљаковић, *Еснафи и обрт у Босни и Херцеговини*, Сарајево 1961.

П. Леонтије, *Смедерево у 19. веку*, Смедерево 1969.

М. Мажуранић, *Поглед у Босну или кратак пут у ону крајину учињен 1839-40 по једном домородцу*, Загреб 1938.

A. Marcus, *Privacy in Eighteenth-Century Aleppo: The Limits of Cultural Ideals*

<http://www.jstor.org>

C. Mc Dowel, *Shoes, Fashion and Fantasy*, New York, 1994.

Мост (Мостар), н. с., 50 (139), јун 2001.

Народна култура на тлу Србије, у другој половини 19. века и у 20. веку, Етнографски музеј, Београд 1984.

⁶³C. Mc Dowel, *Shoes, Fashion and Fantasy*, New York 1994.

- Н. Вучо, *Распадање еснафа у Србији*. Књ 2, *Положај занатлија и занатских радника*, Београд 1959.
- Ђ. Петровић, *Дубровчани и турска обућа у 15. и почетком 16. века, Градске културе на Балкану (15-19 век)* : зборник, књ. 2, Београд 1988.
- Р. Сенко, *Нешто о женској градској ношњи Новог Пазара краја 19, почетка 20. века, Новопазарски зборник*, 9, Нови Пазар 1985.
- Б. Станковић, *Нечиста крв*, Београд 2000.
- С. Станојевић, *Народна енциклопедија*, књ. 3, Загреб 1928.
- В. Стефановић Караџић, *Српски речник истумачен њемачкијем и латинским ријечима*, IV издање, Београд 1935.
- М. Tilke, *Oriental Costumes : Their Designs and Colors*, Berlin 1922.
- „Turkish Bath: Bathing Traditions of Ottomans and Art of Hairdressing“
<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=41105>
- Р. Francis Burton, *The Book of the Thousand Nights and a Night*, Vol. 3.
<http://www.fullbooks.com/The-Book-of-the-Thousand-Nights-and-a-Nightx3029.html>
- А. Ханги, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1906.
- Ј. Хаџи Васиљевић, *Врањска градска ношња ранијих година, Гласник Етнографског музеја*, књ. 7, Београд 1932.
- В. Шарац-Момчиловић, *Обућа у Србији*, Етнографски музеј у Београду, Београд 1996.
- А. Шкаљић, *Турцизми у народном говору и народној књижевности Босне и Херцеговине*, Сарајево 1957.
- Folk Art*, katalog, Museum Nafplion, Peloponnes 1988.
- <http://www.shoesornoshoes.com/>
- <http://www.powerhousemuseum.com/home.php>
- <http://www.mfa.org/index.asp>
- <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=77474>

MILICA TADIĆ*

FROM A COURTYARD TO A HAMMAM, MOTHER-OF-PEARL WOODEN TOE MULES

Summary

Introductory description of high toe mules (*nanule*) defines them as specific type of footwear made of wood and often richly decorated. The name for this kind of footwear – *sedefli* (*sedef* – mother of pearl) toe mules is derived from its costly decoration, most often made of mother of pearl. Then follows a description of Oriental life and dressing styles including particularities related to woman's urban costume during the nineteenth century Serbia.

In the chapter on *Toe Mules, Hammam and Customs*, the customs and rituals characteristic for going to a hammam (Turkish bath) are analysed including both the pictorial sources provided by European artists with illustrations of Turkish baths and written topical sources from national literature. Growth of the Ottoman Empire implied spreading of Oriental ways of life whereby toe mules were part of footwear not only in Turkey but also in Syria, Lebanon, Palestine, Egypt and Tunisia. As for the Balkans, this type of footwear was habitual in Greece, Macedonia, Serbia, Kosovo and Metohija and Bosnia and Herzegovina. Pictorial sources (the oldest visual representation found is dated into the beginning of the sixteenth century) served as basis for chronology of toe mules wearing. It is generally understood

that toe mules were primarily part of woman's costume and its use was linked with visits to a Turkish bath. However, visual and written sources as well as professional literature prove that toe mules were widely worn both in homes and beyond, in yards, on streets. They were likewise worn by men and children.

Catalogue entries related to toe mules kept in the Textile and Costume Department of the Museum of Applied Art in Belgrade provide information on materials used, decorative techniques and ornaments applied on lavishly decorated samples. Types of mules differ but they are all of similar size though their shape and decoration may differ.

Luxurious specimens of toe mules must have been produced by good craftsmen. Available literature helped writing the part of our paper dealing with distribution of toe mules and saddler workshops which are linked with toe mules manufacture. The concluding part of the paper treats the importance of wooden footwear in general, provides a reduced survey of wooden footwear distribution, in particular shoes with platforms produced and worn not only within the Balkans but also throughout Europe, Asia, Far East and Africa.

*Milica Tadić, Art Historian, Belgrade